

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
۱	مقدمه
	بخش اول: تصوف و عرفان اسلامی در عصر صفوی
۵	فصل اول: صفویان
۵	۱. هم‌ریشگی تصوف و تشیع
۱۲	۲. نگاهی به سابقه نهضت‌های صوفیه
۱۲	۲-۱ سربداران
۱۷	۲-۲ نهضت نوربخشیه
۲۱	۲-۳ حروفیه، نقطویه و مشعشعیه
۲۲	۳. شیخ صفی‌الدین اردبیلی مؤسس طریقه صفویه
۲۲	۳-۱ نگاهی به زندگی صفی‌الدین اردبیلی
۲۳	۳-۲ ورود به طریقت
۲۷	۳-۳ ویژگی‌های عرفانی شخصیت صفی‌الدین
۲۸	۳-۴ مذهب و سیادت شیخ صفی‌الدین
۲۹	۴. نهضت صوفیان صفوی و تأسیس حکومت صفویان
۳۵	فصل دوم: سیاست مذهبی حکومت صفوی
۳۵	۱. گذر از تشیع صوفیانه به تشیع فقهی
۳۸	۲. مهاجرت عالمان شیعه به ایران
۴۰	۳. آثار و نتایج ورود عالمان شیعه به حکومت صفوی
۴۹	فصل سوم: وضعیت تصوف و عرفان در عهد صفوی
۴۹	۱. سرکوب صوفیه
۵۴	۲. ردیه‌نویسی بر تصوف
۶۲	۳. انحطاط تصوف و قول به تمایزش با عرفان

صفحه	عنوان
۶۸	فصل چهارم: نسبت حکیمان و عالمان دینی با عرفان و تصوف در عصر صفوی
۶۸	۱. شهید ثانی
۶۹	شهید ثانی و عرفان و تصوف
۷۰	۲. مقدس اردبیلی
۷۲	نادرستی انتساب حدیقه‌الشیعه به مقدس اردبیلی
۷۳	۳. شیخ بهایی
۷۳	شیخ بهایی و تصوف
۷۶	۴. میرداماد
۷۷	۴-۱ میرداماد و مکتب اصفهان
۷۹	۴-۲ میرداماد و عرفان
۸۱	۵. میرفندرسکی
۸۲	میرفندرسکی و عرفان
۸۳	۶. ملاصدرا
۸۴	ملاصدرا و تصوف
۸۸	۷. فیض کاشانی
۸۸	فیض و تصوف
۹۲	۸. فیاض لاهیجی
۹۴	فیاض و تصوف
۹۵	۹. مجلسی اول
۹۶	مجلسی اول و تصوف
۹۹	۱۰. مجلسی دوم
۹۹	مجلسی دوم و تصوف
۱۰۳	۱۱. قاضی سعید قمی
۱۰۵	قاضی سعید و عرفان
۱۰۷	فصل پنجم: طریقه‌های تصوف در ایران عصر صفوی
۱۰۷	۱. نعمت‌اللهیه و انتقال به هندوستان (از شاه خلیل‌الله تا شاه علیرضا دکنی)
۱۱۱	۲. نوربخشیه
۱۱۲	۲-۱ شمس‌الدین محمد لاهیجی
۱۱۳	۲-۲ شاه قاسم فیض‌بخش
۱۱۵	۲-۳ اعقاب و اخلاف نوربخش و فیض‌بخش
۱۱۷	۲-۴ نوربخشیه در کشمیر و بلتستان

صفحه	عنوان
۱۱۸	۳. ذهبیه: از بُرزش آبادی تا قطب‌الدین نیریزی
۱۲۰	اقطاب ذهبیه از برزش آبادی تا قطب‌الدین نیریزی
۱۲۵	۴. دیگر طریقه‌ها
۱۲۵	۴-۱ نقشبندیه
۱۲۶	۴-۲ قادریه
بخش دوم: تصوف پس از عصر صفوی	
۱۲۹	فصل اول: نگاهی به وضع کلی تصوف پس از عصر صفوی تا اوایل پهلوی
۱۲۹	۱. عصر افشاریه، زندیه و اوایل قاجار
۱۳۱	نهضت احیای تصوف در اواخر زندیه و اوایل قاجار و مخالفت حاکمان و علما
۱۳۴	۲. از اوایل قاجار تا اوایل پهلوی
۱۳۶	تداوم مخالفت با تصوف
۱۴۰	فصل دوم: طریقه‌های اصلی تصوف
۱۴۰	۱. نعمت‌اللهیه
۱۴۰	۱-۱ ورود معصوم‌علی‌شاه به ایران و آغاز نهضت احیای تصوف
۱۴۳	۱-۲ نورعلی‌شاه و نقش مهمش در نهضت احیای تصوف در ایران
۱۴۷	۱-۳ مشتاق‌علی‌شاه اولین قربانی نهضت احیای تصوف
۱۴۹	۱-۴ مظفرعلی‌شاه کرمانی، مرید مشتاق
۱۵۳	۱-۵ دیگر مشایخ مهم طریقه نعمت‌اللهیه در این دوره
۱۵۴	۱-۶ حسین‌علی‌شاه
۱۵۶	۱-۷ مجذوب‌علی‌شاه
۱۵۹	۱-۸ کوثرعلی‌شاه و شاخه کوثریه
۱۶۱	۱-۹ سید حسین استرآبادی و شاخه شمسیه
۱۶۱	۱-۱۰ مست‌علی‌شاه
۱۶۳	۱-۱۱ رحمت‌علی‌شاه شیرازی و انشعابات پس از او
۱۶۶	۱-۱۲ سعادت‌علی‌شاه
۱۷۱	۱-۱۳ منورعلی‌شاه و شاخه منورعلی‌شاهی، ذوالریاستین یا مونس‌علی‌شاهی
۱۷۳	۱-۱۴ صفی‌علی‌شاه و شاخه صفی‌علی‌شاهی
۱۷۸	۲. ذهبیه
۱۷۸	۲-۱ محمد هاشم درویش شیرازی
۱۷۹	۲-۲ عبدالنبی شریفی شیرازی
۱۸۰	۲-۳ ابوالقاسم راز شیرازی

صفحه	عنوان
۱۸۱	۲-۴ میرزا جلال‌الدین محمد مجدالاشراف شیرازی
۱۸۲	۲-۵ وحیدالاولیا و اختلاف بر سر جانشینی
۱۸۴	فصل سوم: دیگر طریقه‌ها
۱۸۴	۱. اویسیه
۱۸۴	جلال‌الدین علی عنقا و جانشینانش
۱۸۶	۲. نوربخشیه
۱۸۶	۲-۱ میرزا ابوالقاسم سکوت شیرازی
۱۸۸	۲-۲ حاجی محمدحسن نائینی کوزه کنانی
۱۸۸	۲-۳ شیخ میرزا رضا قلی صفا
۱۸۹	۳. اهل حق
۱۹۱	نگاهی به اعتقادات اهل حق
۱۹۳	۴. خاکساریه
۱۹۷	۵. قادریه
۱۹۹	۶. نقشبندیه
۲۰۲	فصل چهارم: حلقهٔ عرفانی نجف
۲۰۲	۱. سید بحرالعلوم
۲۰۳	بحرالعلوم و تصوف
۲۰۵	۲. سید علی شوشتری
۲۰۶	۳. ملاحسین قلی همدانی
۲۰۸	۴. میرزا جواد آقا ملکی تبریزی
۲۰۹	۵. سید احمد کربلایی
۲۱۱	۶. سید علی قاضی طباطبایی
۲۱۳	فهرست منابع

مقدمه

درونی‌ترین، متعالی‌ترین و نهانی‌ترین ساحت هر دین عرفان آن است. کمتر می‌توان دینی را سراغ گرفت که فاقد این جنبه باشد. در اسلام نیز گرایش‌های عرفانی از همان آغاز پدیدار شد. به باور بسیاری از اهل تحقیق، تصوف و عرفان اسلامی ریشه در تعالیم قرآن، سنت نبوی و سیره علوی دارد. تصوف و عرفان اسلامی اما در بستر تاریخ فراز و نشیب‌های فراوانی را طی کرده است. ایران فرهنگی (و نه ایران سیاسی که امروزه در این محدوده جغرافیایی قرار گرفته است) یکی از مهم‌ترین بسترهای رشد و گسترش عرفان و تصوف بوده است. بر کسی پوشیده نیست که عرفان و تصوف علاوه بر اینکه سهم بسزایی در تکوین هویت ملی و فرهنگی ایرانیان داشته، یکی از مهم‌ترین راه‌های نفوذ و گسترش فرهنگ ایرانی-اسلامی در دیگر سرزمین‌ها بوده است.

این کتاب به بررسی تاریخی تصوف و عرفان اسلامی در یکی از مقاطع مهم تاریخ و فرهنگ ایران، یعنی از آغاز عصر صفوی تا اوایل دوره پهلوی، اختصاص یافته است. یکی از دلایل اهمیت این دوره این است که تأثیرات سیاسی، فرهنگی و اجتماعی آن را می‌توان به شکل انکارناپذیری در ایران معاصر مشاهده کرد. تشکیل حکومت صوفی به همت و مجاهدات صوفیان، به عنوان نخستین حکومت ملی ایران، و رسمیت یافتن تشیع، به عنوان عاملی اساسی در شکل‌گیری هویت ملی، در حقیقت نقطه عطفی در تاریخ ایران به شمار می‌رود. این دوره تأثیرات چشمگیری بر ابعاد گوناگون حیات دینی و فرهنگی ایرانیان از جمله تصوف و عرفان اسلامی بر جا گذاشته است.

این کتاب به دو بخش تقسیم شده است. بخش اول که به عصر صفویان اختصاص دارد، شامل پنج فصل است: در فصل اول با عنوان صفویان، به مباحثی مانند هم‌ریشگی تصوف و تشیع، نگاهی به سابقه نهضت‌های صوفیه مانند سرداران، نوبخشیه و...، زندگی و عرفان شیخ صفی‌الدین اردبیلی مؤسس طریقه صوفیه و نهضت صوفیان صفوی و تأسیس حکومت صفویان

پرداخته شده است. در فصل دوم با عنوان سیاست مذهبی حکومت صفوی، موضوعاتی مانند گذر از تشیع صوفیانه به تشیع فقهی، مهاجرت عالمان شیعه به ایران و آثار و نتایج ورود عالمان شیعه به حکومت صوفی مطرح شده است. فصل سوم با عنوان وضعیت تصوف و عرفان در عهد صفوی، به مباحثی مانند سرکوب صوفیه، ردیه‌نویسی بر تصوف و انحطاط تصوف و تمایز عرفان اختصاص یافته است. در فصل چهارم، نسبت حکیمان و عالمان مهم دینی عصر یعنی شهید ثانی، مقدس اردبیلی، شیخ بهایی، میرداماد، میرفندرسکی، ملاصدرا، فیض کاشانی، فیاض لاهیجی، مجلسی اول، مجلسی دوم، قاضی سعید قمی با عرفان و تصوف در عصر صفوی بررسی شده است. فصل پنجم، به طریقه‌های تصوف در ایران عصر صفوی یعنی نعمت‌اللهیه و انتقال به هندوستان (از شاه خلیل‌الله تا شاه علیرضا دکنی)، نوربخشیه، ذهبیه (از بُرزش آبادی تا قطب‌الدین نیریزی)، نقشبندیه و قادریه اختصاص دارد.

بخش دوم دربارهٔ عرفان و تصوف پس از عصر صفوی و شامل چهار فصل است. در فصل اول، با عنوان نگاهی به وضع کلی تصوف پس از عصر صفوی تا اوایل پهلوی، سیر تاریخی تصوف و عرفان اسلامی در عصر افشاریه، زندیه و قاجاریه و اوایل پهلوی بررسی شده است. نهضت احیای تصوف در اواخر زندیه و اوایل قاجار و مخالفت حاکمان و عالمان با آن و نیز تداوم مخالفت با تصوف در این دوره از دیگر مباحث این فصل است. در فصل دوم، طریقه‌های تصوف در دورهٔ مذکور مانند نعمت‌اللهیه و انشعابات آن، ذهبیه، نوربخشیه، اویسیه، اهل حق، خاکساریه، قادریه و نقشبندیه بررسی شده است. فصل چهارم به حلقهٔ عرفانی نجف و عالمان عارف‌مشرّب آن اختصاص یافته است.

این کتاب را شاید بتوان اولین گام برای تدوین تاریخ تصوف و عرفان اسلامی در دورهٔ مذکور دانست که به سفارش گروه ادیان و عرفان سازمان «سمت» به منظور تأمین نیاز دانشجویان رشته‌های ادیان و عرفان و عرفان اسلامی و دیگر علاقه‌مندان فراهم آمده است. از این‌رو خوانندگان عزیز، کاستی‌های کتاب را بر این حقیر خواهند بخشید. بر خود فرض می‌دانیم از سرکار خانم دکتر معلم، مدیر محترم گروه ادیان و عرفان سازمان «سمت»، که برای به‌سامان رسیدن این کتاب بسیار کوشیدند، قدردانی نمایم. همچنین از استاد گرامی جناب آقای دکتر پازوکی، ناظر علمی این پژوهش، صمیمانه سپاسگزارم که همواره از راهنمایی‌های ارزشمند ایشان در تدوین این کتاب بهره‌مند بودم. از آقای محمدعلی طاوسی نیز که این کتاب را به دقت خوانده، نکات سودمندی را یادآوری کردند، تشکر می‌کنم. از همکاران ساعی سازمان «سمت»، به خصوص بخش تدوین که برای انتشار بهنگام کتاب از هیچ کوششی

فروگذار نکردند، سپاسگزارم و در پایان از همهٔ دوستانی که در به‌سامان آمدن این کتاب سهمی داشته‌اند تشکر می‌کنم. خدایشان جزای خیر دهد!

محمودرضا اسفندیار

اسفندماه ۱۳۹۸